

Tine Logar

O IZGUBI NOMINALNIH KONČNIC V NEKATERIH SLOVENSKIH PRIMORSKIH GOVORIH

Referat za mednarodni slavistični kongres v Moskvi 1958

Slovenska narečja, zlasti osrednja, so v slovenistiki znana po močnih redukcijah in celo popolnih onemitvah nepoudarjenih vokalov sredi besed pa tudi v končnicah. Ta pojav za slovenščino ni nič novega, saj se je z njim podrobno ukvarjal že Ramovš, ga opisal in razložil v svojih delih »Die moderne Vokalreduktion im Slovenischen«, »Kratka zgodovina slovenskega jezika« in drugih študijah. Težnja po redukciji nepoudarjenih in sploh kratkih vokalov, ki se je porodila verjetno nekako v 14.—15. stoletju, je v slovenščini najbolj prizadela vokala *i* in *u*, ki sta v mnogih slovenskih govorih tudi v končnicah pogosto onemela, čeprav je proti njej delovala druga težnja, namreč stremljenje po jasnem izražanju. Nasprotno pa sta kratka nosnika *ę* in *ǫ* v večini slovenskih narečij proti redukciji, zlasti popolni, zelo odporna. Vendarle so med slovenskimi govori tudi taki, v katerih sta razen *i* in *u* onemela tudi kratka nepoudarjena *ę* in *ǫ* v končnicah. Našel sem jih na razsežnem hribovskem področju ob srednji Idrijci in Soči med Tolminom in Solkanom pri Gorici, po Banjški planoti, večjem delu Goriških Brd in seveda po vaseh v dolini ob srednji Soči sami. To je dialektično ozemlje tako imenovanega briškega narečja, za katero so sicer značilne zelo arhaične poteze v razvoju dolgega vokalizma. Prav to dejstvo, namreč arhaični dolgi vokalizem na eni in zelo obsežne redukcije končnih kratkih vokalov na drugi strani, nas tem bolj preseneča. Kraški govori, s katerimi se na jugu stika briško narečje, pa so v razvoju kratkih končnih vokalov ohranili starejše stanje, v njih popolna redukcija ni zajela niti *i* in *u*, niti *ę* in *ǫ*, ki sta še danes zastopana s polglasnikom za nekdanji *ę* oziroma z vokalom *u* za nekdanji *ǫ*. Tako stanje kratkega končnega vokalizma, kot je še danes lastno kraškim govorom, je v nekoliko starejšem času bilo nedvomno značilno tudi za govore briškega

narečja ob srednji Soči. Redukcija je tod napravila samo še korak naprej in končna *-ə < -e* in *-u < -o* sta popolnoma onemela. Isto se je seveda zgodilo z etimološkim *-i* in *-u* v končnicah.

Ker so vokali *-i*, *-u*, *-e* in *-o* končniški elementi mnogih sklonov slovenske nominalne sklanjatve, je razumljivo, da so zaradi njihove onemitve mnogi skloni v govorih ob srednji Soči in Idriji ostali brez končnic. Zlasti je bila prizadeta sklanjatev ženskih *a-* debel, kjer je v ednini od 6 kar 5 sklonov ostalo brez končnice, medtem ko je v množini onemela le končnica nom. — acc., ostale pa so se obdržale. Podobno, samo v manjšem obsegu je bila prizadeta tudi sklanjatev moških in srednjih *o-* debel. Kjer je bil v končnem zlogu vokal *-i*, *-u* ali *-e*, je seveda onemel, in beseda je ostala brez formalne sklonske karakteristike. Ker pa so po teh krajih nevtraj v pluralu prevzela končnice ženskih *a-* debel, torej v nom. — acc. *-e* namesto nekdanjega *-a*, je tudi ta oblika po redukciji izgubila svojo končnico. Zaradi vseh teh razvojev slišimo po zgoraj opisanem dialektičnem ozemlju takele, na prvi pogled presenetljive, v bistvu pa popolnoma razumljive oblike: *nîmam brâd*, *maš ki mōk*, *nîmam mōk*, je brez *âdŭ nōŷ*, *ma dūŷ brâd sîv*, *sŷ brîsu skîr*, *kōŋ me grîv*, *sŷ dâŷ struîŷt kûoŷ*, *ŷrâ na jâŷ*, *me ŷôl ŷlâv*, *sŷ nârdu nōv strîeŷ*, *sŷ prâdle wûn*, *ŷrâ s krâv pu cîest*, *dî me mâlô uôd*, *se je umû z ŷôrk uôd*, je zvâzeno z *driet*, za cîest leŷi, *mâma dîene kâš kûŷat*, *sŷ šla na pûošt*, *mu je dâŷ pâlç*, *mam nōv srâic*, je *šû u ŷorîc*.

Podobno kot v sg. je tudi v pluralu ženskih *a-* debel, le da se je tu izgubila samo končnica nom. acc. sg.: *tâ so smrîek*, *tâ smrîek so debêl*, *mem rdâç šôb*, *učêri sŷ brâŷ ŷôb*, *ŷram brât ŷrûšk*, *jêmam debêl zâik*, *sŷ ŷnâŷ pâst krâŷ*; *muštâc*, *bæŷêš*, *žlic* itd.

Pri prvotnih oksitoniranih *a-* deblih se poleg hipotetičnih brezkončniških nom. acc. pl. povsod navadneje govore še starejše oblike z ohranjeno poudarjeno končnico pl.: *nôŷâ*, *ŷkâ*, *kozâ*, *kosâ*, *štenŷâ*, *oslâ*, *ženâ*, *bæŷâ*, *sæzâ*, *osâ*, *metlâ*, *ŷlamâ*, *sæstrâ* itd. Ista debela so tudi v akuzativu in instr. sg. pogosto ohranila stari obliki s poudarjeno končnico: *osô*, *po uadô*, *nôŷô*, *z rakô*, *kasô*, *kazô*, *ŷlamô*, *smalô*, *z aslô*.

Pri moških *o-* deblih so zaradi onemitve ostale brez končnic oblike dat. in lok. sg. ter nom. in akuz. pl., kajti tu moramo izhajati iz nekdanjih končnic *-i*, *-u* in *-e*, ki so seveda v teh obsoških govorih povsod in vedno onemele: *sŷ dâŷ brât*, *sŷ biŷ pær brât*; *tâ so râk*, *sŷ loŷil râk*, *mam oriêŷ* itd.

Enak je bil razvoj tudi v srednjih *o*-debljih. Kot sem že zgoraj poudaril, so po teh krajih nevtrna v pluralu prevzela končnice ženske *a*-sklanje. Namesto nekdanje pluralne oblike *mêsta* je torej tu nastalo *mêstę*, iz tega pa naprej *mêstā*, nato pa *mêst*. Današnje jezikovno stanje v Kalu nam priča za to, da je žensko končnico *-ę* prevzel najprej prilastek, šele nato pa samostalni, ki ga oni določuje (*sûx lieta < suxę lêta*). Tako so nam sedaj popolnoma razumljive na prvi pogled čudne pluralne oblike: *tā so jâpk, ynîezd, vâlik mîest, čerîev, ȳrât, ûst, sūx liet, tā ȳrât so vâlik, je šū udôpârt ȳrât, nâš dârv so sūx, jĕma dūy ŋ šarôk ûst, štîr liet* itd.

Če je bila prvotno pred obrazilom *-a* soglasniška skupina, sestoječa iz zapornika in sonanta, imamo namesto brezkončniških pluralnih oblik ponekod ohranjene starejše oblike s končnico *-o*: pl. *ôkno, jâtro, rêbro*. Tu se je polglasnik *ə < ę* zaradi lažje izgovarjave očitno vokaliziral v *-o*. Da je to res, nam priča oblika tipa *jâtrā*, ki jo lahko slišimo še v Desklah ob Soči, kjer sicer govore brezkončniške oblike.

Glede na to moramo tudi splošno končnico nom. ak. pl. *-o* v Avčah, Ročinju in Kanalu ob Soči izvajati iz *-ę*, ki se je reduciral v *ə*, ta pa po vokalizaciji prešel v *o*. (Moj prejšnji poskus razlage te končnice v Slavistični reviji VIII, str. 48, se mi zdi manj verjeten.)

Takšno je današnje stanje deklinacije v krajih ob srednji Soči in Idriji.

Moderna vokalna redukcija, kajti današnje stanje fleksije ob srednji Soči je le njen rezultat, je v teh govorih tako prizadela nominalno sklanjo kot nikjer drugod po Sloveniji. Zaradi nje je cela vrsta funkcionalno različnih sklonov izgubila svoje končnice in se formalno popolnoma izenačila. In vendar jezik na to ni reagiral z ustvarjanjem kakih novih analitičnih izraznih sredstev. Če so prej funkcijo posamezne besede v stavku določale končnice, je sedaj njen pomen razviden iz konteksta, iz zveze v stavku, tako da razumljivost pripovedovanja kljub temu ni prav nič prizadeta. Pač pa sem v Goriških Brdih — v Kojskem in okolici — kjer je v tem pogledu očitno ohranjeno najbolj arhaično stanje, opazil neki drug zelo zanimiv pojav.

Ramovš je bil mnenja, da slovenska moderna vokalna redukcija ni povzročila intonacijskih sprememb v besedi, da ni bila razlog za metatonijo. Mislim, da je v glavnem imel prav. V večini slovenskih narečij, ki so doživela obsežne izgube nepoudarjenih vokalov, res ne opazimo, da bi v zvezi s tem nastala metatonija. Drugače je v Kojskem in okolici.

Tu se je zaradi onemitve končnic na eni strani podaljšal predhodni vokal — pojav je v lingvistiki povsem navaden —, na drugi strani pa se je izpremenila tudi njegova intonacija. Zato se n. pr. *â* v *ylâva* v kvantitetnem in toničnem pogledu razlikuje od *á* v *yláv*. Drugi *a* je namreč mnogo daljši, v toničnem pogledu pa dvovršen rastoče-padajoč, medtem ko ima *a* v *ylava* padajoč poudarek.

Ta kojščanska nova intonacija in kvantiteta po mojem mnenju deloma osvetljuje tudi problem nastajanja psl. metotonije in metatoničnih akcentov. Zato je tudi s širšega slavističnega stališča zanimiva.

Za zaključek naj na kratko povzamem svoja izvajanja:

1. Za slovenske govore ob srednji Soči je značilna široka izguba nominalnih končnic.

2. Ta pojav je posledica fonetičnih vokalnih redukcij oziroma onemitev.

3. V sosednjem kraškem narečju je ohranjeno starejše stanje, ki nam omogoča vpogled v način in pot propadanja nominalne fleksije ob srednji Soči.

4. Nove intonacije, ki so v Goriških Brdih nastale zaradi onemitve končnic, deloma osvetljujejo vprašanje nastajanja psl. metatonij. Zato bodo poleg slovenistov nedvomno zanimale tudi širši krog slavistov.

Резюме

Словенские говоры по среднему течению р. Сочи на стыке с толминским наречием к северу и с наречием Краса (Карста) к югу характеризуются прежде всего весьма распространенным опущением именных окончаний. Это более или менее относится ко всем именам, но в первую очередь к женским существительным с основами на -а. Последние удерживают в ед. числе только окончание именит. падежа, а во множ. числе окончания дат., местного и творит. падежей. Двойственное число вообще больше не существует.

Данное явление представляет следствие фонетической редукции гласных, так как здесь онемели все без исключения безударные и, у, е и о в конце слов. Доказательством именно фонетического характера этого опущения является соседнее наречие Краса. Оно застряло на предыдущем этапе развития и таким образом позволяет заключать о развитии и явлениях опущения именной флексии по среднему течению р. Сочи.

Новые интонационно-количественные соотношения, возникающие в рамках отдельного слова в связи с опущением окончания, во всяком случае интереснее самого создающего их факта. По моему мнению новые интонации могут по крайней мере отчасти уяснить возникновение дрсл. метатоний и, следовательно, должны заинтересовать кроме словенистов и более широкие круги славистов.